

Correctievoorschrift VMBO-GL en TL

2010

tijdvak 1

geschiedenis en staatsinrichting CSE GL en TL

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o.

Voorts heeft de CEVO op grond van artikel 39 van dit Besluit de *Regeling beoordeling centraal examen* vastgesteld (CEVO-09.0313, 31 maart 2009, zie www.examenblad.nl).

Deze regeling blijft ook na het aantreden van het College voor Examens van kracht.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommiteerde toekomen.
- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Examens.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examiner en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examiner en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examiner. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de *Regeling beoordeling centraal examen* van toepassing:

- 1 De examiner vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examiner en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
 - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;

- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal punten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 59 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen is de volgende vakspecifieke regel vastgesteld:

De vakinhoudelijke argumenten waarvan sprake is in de algemene regel 3.3 moeten voor het vak geschiedenis en staatsinrichting afkomstig zijn uit gezaghebbende, wetenschappelijk verantwoorde publicaties.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Aan het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt één punt toegekend.

Staatsinrichting van Nederland

1 D

2 D

3 **maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Een briefkaart is een geschikt propagandamiddel, omdat briefkaarten naar iedereen verstuurd kunnen worden / onder ogen kunnen komen van een breed publiek / de mogelijkheid van een brede verspreiding kennen.

4 **maximumscore 1**

Uit het antwoord moet blijken dat veel mannen (in de politiek) tegen vrouwenkiesrecht waren / alleen mannen ervoor konden zorgen dat vrouwen kiesrecht kregen.

5 **maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Deze film geeft wél betrouwbare informatie, omdat de film gebaseerd is op de autobiografie van Aletta Jacobs/haar eigen herinneringen die ze opgetekend heeft (maar dat wil niet zeggen dat haar herinneringen altijd feitelijk juist en objectief zijn).

óf

Deze film geeft geen betrouwbare informatie, omdat haar leven (in een speelfilm) nagespeeld is / de film een mening/interpretatie bevat (van de regisseuse, maar ook van de autobiografe).

Opmerking

Alleen als na een keuze een juiste, bijpassende verklaring volgt, mag een scorepunt worden toegekend.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

6 maximumscore 1

Uit het antwoord moet blijken dat de verschillende politieke stromingen gingen samenwerken, omdat (door toe te geven/een compromis te sluiten aan/met de andere stromingen) ze samen voldoende stemmen hadden om hun wensen te realiseren / geen enkele politieke stroming een (tweederde) meerderheid had voor een grondwetswijziging.

Opmerking

Ook goed gerekend mag worden dat onder invloed van de Eerste Wereldoorlog de druk om samen te werken groter werd.

7 maximumscore 1

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Bij evenredige vertegenwoordiging maken ook kleinere politieke partijen kans gekozen te worden in vertegenwoordigende organen / is sprake van een eerlijkere afspiegeling van de wensen van de bevolking.

8 maximumscore 2

Uit het antwoord moet blijken dat:

De eerste fout is dat sociale grondrechten het eerst in de grondwet zijn opgenomen.

Het moet zijn: later/het laatst (of: klassieke grondrechten werden voor het eerst opgenomen in de grondwet).

De tweede fout is dat het recht op rechtsbijstand een klassiek grondrecht is.

Het moet zijn: een sociaal grondrecht (of: in plaats van het recht op rechtsbijstand wordt een juist voorbeeld van een klassiek grondrecht gegeven).

De derde fout is dat vrijheid van godsdienst een sociaal grondrecht is.

Het moet zijn: een klassiek grondrecht (of: in plaats van vrijheid van godsdienst wordt een juist voorbeeld van een sociaal grondrecht gegeven).

Indien drie antwoorden juist	2
Indien twee antwoorden juist	1
Indien minder dan twee antwoorden juist	0

Opmerking

Alleen een combinatie van een juist benoemde fout met een juiste verbetering mag als een juist antwoord gerekend worden.

9 C

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

10 maximumscore 2

- In bron 5: b (= budget) 1
- In bron 6: d (= initiatief) 1

11 maximumscore 2

Eerst 4, dan 3, dan 2, vervolgens 5 en ten slotte 1.

Opmerking

Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder foutloze reeks ontstaat, mag één scorepunt worden toegekend.

12 maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- **Meer burgers** invloed geven op het landelijke bestuur (één van de volgende): 1
 - kiesrecht verlenen aan burgers met een andere dan de Nederlandse nationaliteit (geldt nu alleen voor de gemeenteraad)
 - kiesrecht verlenen aan mensen jonger dan 18 jaar
- Burgers **meer invloed** geven op het landelijke bestuur (één van de volgende): 1
 - rechtstreeks gekozen formateur of minister-president
 - rechtstreeks gekozen Eerste Kamer
 - (correctief/bindend) referendum
 - invoering districtenstelsel
 - burgerinitiatief

13 maximumscore 3

staatshoofd:	vul letter van inhuldiging in:	vul nummer van de bron in:
koningin Beatrix	d (=1980)	7
koningin Juliana	c (=1948)	9
koningin Wilhelmina	b (=1898)	10
koning Willem II	a (=1848)	8

- Indien acht letters en nummers juist 3
- Indien zes of zeven letters en nummers juist 2
- Indien vier of vijf letters en nummers juist 1
- Indien minder dan vier letters en nummers juist 0

Historisch overzicht vanaf 1900

14 maximumscore 2

Bewering 1 is onjuist.

Bewering 2 is onjuist.

Bewering 3 is juist.

Bewering 4 is juist.

Bewering 5 is onjuist.

Indien vijf antwoorden juist

2

Indien drie of vier antwoorden juist

1

Indien minder dan drie antwoorden juist

0

15 maximumscore 1

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):

- De industrialisatie/de technologische ontwikkelingen/uitvindingen (had(den) de mensen een groot vertrouwen in de toekomst gegeven).
- De opkomst van het socialisme/de vakbonden (leken de nadelen van de industrialisatie, zoals de sociale kwestie, op te lossen).

Opmerking

Ook een voorbeeld van bovenstaande mogelijkheden mag goed gerekend worden.

16 maximumscore 1

Uit het antwoord moet blijken dat door de Eerste Wereldoorlog/Russische Revolutie/onrust in Duitsland het vertrouwen in de toekomst was afgenomen.

Opmerking

Een verwijzing naar de economische crisis en de opkomst van Hitler mag niet goed gerekend worden.

17 B

18 B

19 maximumscore 2

Uit het antwoord moet blijken dat:

- Hitler bedoelde dat miljoenen mensen achter hem stonden/het met hem eens waren
- De maker van de fotomontage bedoelde dat Hitler geld (miljoenen marken) kreeg (van rijke mensen/ondernemers/grote bedrijven)

1

1

Vraag	Antwoord	Scores
20	<p>maximumscore 1</p> <p>De fout is het jaartal 1931 (toen waren de nazi's nog niet aan de macht gekomen). Het moet zijn 1933 (toen kwam Hitler/kwamen de nazi's aan de macht).</p> <p><i>Opmerking</i> <i>Alleen als de fout én de verbetering allebei juist zijn, mag een scorepunt worden toegekend.</i></p>	
21	C	
22	E	
23	D	
24	<p>maximumscore 1</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is: Dit artikel stond in een officieel toegestane krant, want (één van de volgende):</p> <ul style="list-style-type: none"> – het wordt de Engelsen verweten een dichtbevolkte wijk te bombarderen (zonder enige strategische betekenis) / een illegale krant zal van een bevriend/geallieerd bombardement nooit vermelden dat het zonder strategische betekenis was. – het artikel benadrukt dat het gooien van een bom door een Engels vliegtuig veroordeeld wordt/verontwaardiging opwekt. 	
25	<p>maximumscore 1</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):</p> <ul style="list-style-type: none"> – De ontruimde/leegstaande woningen waren afkomstig van mensen die gedeporteerd/ondergedoken/opgepakt/weggevoerd/gedwongen verhuisd waren. – Er was sprake van een bevolkingsafname (als gevolg van de oorlog / oorlogshandelingen). 	
26	B	
27	<p>maximumscore 1</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord (één van de volgende):</p> <ul style="list-style-type: none"> – politieke verklaring: Stalin/de Sovjetunie was in 1943 in de strijd tegen nazi-Duitsland een bondgenoot van Groot-Brittannië. – militaire verklaring: Stalin/de Sovjetunie hoorde bij de geallieerden / beschikte over een groot leger / had met zijn leger een grote krachtsinspanning geleverd (bijvoorbeeld de overwinning bij Stalingrad). 	

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

28 maximumscore 1

Uit het antwoord moet blijken dat Stalin in de periode 1930-1940 verantwoordelijk was voor de uitwassen van het communisme (zoals de gedwongen collectivisaties en de doden die daarbij vielen)/de politieke zuiveringen/de showprocessen/terreur.

29 maximumscore 1

Uit het antwoord moet blijken dat Stalin/de Sovjetunie in de periode 1945-1950 in het Westen gezien werd als een vijand vanwege de Koude Oorlog (bijvoorbeeld door de Berlijnse Blokkade).

30 maximumscore 1

Eerst 3, dan 1, vervolgens 4 en ten slotte 2.

Opmerking

Er is slechts één juiste volgorde.

31 B

32 maximumscore 1

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van onderstaande):

- De Verenigde Staten waren groot voorstander van het zelfbeschikkingsrecht van volken / het recht van ieder volk op een eigen staat / tegenstander van het kolonialisme.
- De Verenigde Staten waren bang dat Indonesië anders communistisch zou worden / de Sovjetunie Soekarno zou helpen.
- De Verenigde Staten dachten door de onafhankelijkheid van Indonesië te steunen grotere politieke/economische invloed (in Azië) te krijgen.
- De Verenigde Staten hadden zelf de onafhankelijkheid bevochten als voormalige kolonie.

33 maximumscore 1

Uit het antwoord moet blijken dat de Amerikanen dreigden het Marshallplan/de financiële hulp aan Nederland stop te zetten.

34 B

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

35 maximumscore 2

Voorbeeld van een juiste uitleg over de Koude Oorlog:

Aan het eind/na afloop van de Tweede Wereldoorlog bleek steeds duidelijker dat er (onder de geallieerden) een grote **ideologische tegenstelling** tussen enerzijds het Westen/kapitalisme en anderzijds het Oosten/communisme bestond. Zowel het Westen als het Oosten hadden hun eigen **invloedssfeer** (in Europa). Uit bescherming tegen/bedreiging door de ander begonnen beide blokken een **bewapeningswedloop**.

Indien drie begrippen gebruikt worden in een juiste onderlinge samenhang en betekenis 2

Indien twee begrippen gebruikt worden in een juiste onderlinge samenhang en betekenis 1

Indien minder dan twee begrippen gebruikt worden 0

Opmerking

Alleen als de Koude Oorlog uitgelegd wordt in een juiste historische context en betekenis, mogen scorepunten toegekend worden.

36 maximumscore 2

- Verslechtering: Oktoberoorlog / Yom Kippoeroorlog / Ramadanoorlog (in 1973) 1
- Verbetering: het bezoek van Sadat aan Israël (1977) / de Camp David Akkoorden (in 1979) / vredesverdrag tussen Israël en Egypte 1

37 B

38 A

39 maximumscore 1

Uit het antwoord moet blijken dat er sprake is van een toename van het aantal allochtonen/gastarbeiders/asielzoekers (met een niet-christelijke achtergrond, zoals de islamitische).

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

40 maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Het Duitse boek (één van de volgende): 1
 - Gorbatsjov maakte (mede) een einde aan de Koude Oorlog / de bewapeningswedloop.
 - Gorbatsjov maakte het mogelijk dat de Oostbloklanden zich konden vrijmaken van de Sovjetoverheersing / zorgde voor het vertrek van Russische soldaten uit Oost-Europa / opheffing Warschaupact / uitbreiding van de NAVO.
 - Gorbatsjov zorgde ervoor dat de val van de Berlijnse Muur/het DDR-regime mogelijk werd / hield de hereniging van Oost- en West-Duitsland niet langer tegen.
 - Gorbatsjov zorgde voor (economische) hervormingen (perestrojka) / openheid van het communistische systeem (glasnost) in de Sovjetunie.
- Het Russische boek (één van de volgende): 1
 - Gorbatsjov was verantwoordelijk voor het verlies van de Sovjet-/Russische controle over Oost-Europa.
 - Gorbatsjov heeft de Sovjetunie uiteen laten vallen.
 - Gorbatsjov is verantwoordelijk geweest voor het verlies van aanzien van de Sovjetunie / van Rusland als wereldmacht.
 - Gorbatsjov was de laatste secretaris-generaal van de communistische partij / met Gorbatsjov kwam er een einde aan het communisme in de Sovjetunie/Rusland.
 - Gorbatsjovs beleid leidde niet tot succesvolle (economische) hervormingen in de Sovjetunie/Rusland.

Opmerking

Alleen als bij positief en negatief gevolg verschillende antwoorden gegeven worden, mogen scorepunten toegekend worden.

41 maximumscore 1

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):

- de aanslag van 11 september 2001/op de Twin Towers (in New York)
- de politieke steun van de Nederlandse regering aan de militaire ingreep in Afghanistan

Vraag	Antwoord	Scores
42	<p>maximumscore 1</p> <p>Uit het antwoord moet blijken dat veel Nederlanders de Verenigde Staten steunden, omdat (één van de volgende):</p> <ul style="list-style-type: none"> – toen Nederland werd aangevallen (door Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog) de Amerikanen Nederland hebben geholpen en mede hebben bevrijd. – Nederland en de Verenigde Staten beide lid zijn van de NAVO. – beide landen vrije westerse/kapitalistische landen zijn met nauwe politieke en economische banden. – Nederland economisch afhankelijk is van de Verenigde Staten. 	
43	<p>maximumscore 2</p> <p>1= Europese Commissie 2= Europees Parlement 3= Raad (van ministers) 4= Europese Hof (van Justitie)</p>	
	<p>Indien vier antwoorden juist</p> <p>Indien twee of drie antwoorden juist</p> <p>Indien minder dan twee antwoorden juist</p>	<p>2</p> <p>1</p> <p>0</p>
44	<p>maximumscore 2</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bij letter A past Belgische vluchtelingen (als gevolg van de Eerste Wereldoorlog) • Bij letter B past (één van de volgende groepen of voorbeelden daarvan): <ul style="list-style-type: none"> – gastarbeiders (zoals Marokkanen en Turken) – inwoners van (voormalige) Nederlandse koloniën (zoals Surinamers) – politieke vluchtelingen/asielzoekers (zoals Vietnamezen) 	<p>1</p> <p>1</p>
	<p><i>Opmerking</i></p> <p><i>Zowel een juiste benaming van de groep als een voorbeeld daarvan mogen goed gerekend worden.</i></p>	
45	<p>maximumscore 2</p> <p>Bron 22 past bij persoon c (= minister-president Colijn). Bron 23 past bij persoon d (= secretaris-generaal Gorbatsjov). Bron 24 past bij persoon b (= minister-president Churchill). Bron 25 past bij persoon a (= kroonprins Frans-Ferdinand).</p>	
	<p>Indien vier antwoorden juist</p> <p>Indien twee of drie antwoorden juist</p> <p>Indien minder dan twee antwoorden juist</p>	<p>2</p> <p>1</p> <p>0</p>

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste vijf kandidaten per school in het programma WOLF.

Zend de gegevens uiterlijk op 28 mei naar Cito.

6 Bronvermeldingen

- bron 1 J. Constant e.a. (red.), Documentaire 20e eeuw, Zwolle 1992, pag. 93.
- bron 2 M. Bossenbroek e.a., Het Geheugen van Nederland, Amsterdam/Den Haag 2006, pag. 41.
- bron 3 naar: N. van Brakel, Aletta Jacobs. Het Hoogste Streven (omslag, 1995).
- bron 4 bewerkt door Cito/Cevo.
- bron 5 en 6 naar: www.parlement.com
- bron 7 www.minaz.nl/Onderwerpen/Regeringsbeleid/Troonrede
- bron 8, 9, 10 naar: E. van Raalte, Troonredes. Openingsredes. Inhuldigingsredes 1814-1963, 's-Gravenhage 1964, pag. 99, 293 en 262.
- bron 11 D. Evans en S. Gohl, Photomontage: a political weapon, Londen 1986, pag. 49.
- bron 12 naar: L. Riefenstahl, Triumph des Willens, DVD, 2004 (omslag).
- bron 13 F. Behrendt, Grafische signalen, Amsterdam 2000, pag. 169.
- bron 14 F. Vervooren, Nederland in den Oorlog! Historisch document met reproducties van officiële stukken, deel 3, Utrecht 1942, pag. 5.
- bron 15 naar: Geachte burgemeester, Coda-Apeldoorn, archief burgemeester Pont, inventarisnummer 245-39.
- bron 16 bewerkt door Cito/Cevo.
- bron 17 bewerkt door Cito/Cevo.
- bron 18 <http://statline.cbs.nl/statweb/>
- bron 19 F. Behrendt, de wereld door de ogen van F. Behrendt (CD), Den Haag 2007, afb. 1631.jpg.
- bron 20 naar: de Volkskrant, 24 september 2008.
- bron 21 naar: Elsevier, nummer 5, 2 februari 2008, pag. 25.
- bron 22 naar: J. Knigge, Historisch Perspectief. Wereldgeschiedenis van de 20e eeuw. Boek I 1900-1945, Barneveld 1984, pag. 165.
- bron 23 naar: <http://historiek.net/index.php/Algemeen/Michail-Gorbatsjov-1931.html>
- bron 24 naar: J. Knigge, Historisch Perspectief. Wereldgeschiedenis van de 20e eeuw. Boek I 1900-1945, Barneveld 1984, pag. 276.
- bron 25 naar: K. Doubek, Lexicon van de belangrijkste aanslagen. Beroemde samenzweringen, complotten en aanslagen, Soesterberg 2003, pag. 91-92.